

УДК 94(477):[342.53:324]:342.25«1905/1906»

**Коник Олександр Олександрович**  
професор кафедри всесвітньої історії та історіографії  
Херсонського державного університету,  
доктор історичних наук, доцент

## **ПІДГОТОВКА ПЕРШИХ ВИБОРІВ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ (1905-1906 рр.)**

***Анотація.** Розглянуто участь селянських і дворянських станових органів самоврядування в організації перших думських (парламентських) виборів у Російській імперії наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. Висвітлено способи вирішення російською бюрократією нових завдань державного реформування з опорою на старі управлінські структури, зокрема місцевого самоврядування на селі. Зроблено висновок про невідповідність урядових прагнень створити контрольований представницький орган реальним результатам, оскільки перші вибори завершилися обранням переважно демократичного складу депутатського корпусу.*

***Ключові слова:** місьцеве станове самоврядування, українські губернії, Державна дума, вибори.*

## **Коньк А. А. Подготовка первых выборов в государственную думу Российской империи в Украине и местное самоуправление (1905- 1906 гг.)**

***Аннотация.** Рассмотрено участие крестьянских и дворянских сословных органов самоуправления в организации первых думских (парламентских) выборов в Российской империи в конце 1905 – начале 1906 гг. Освещены способы решения российской новых задач государственного реформирования при опоре на старые управленческие структуры, в частности крестьянское местное самоуправление. Сделан вывод о несоответствии правительственных стремлений создать контролируемый представительный орган реальным результатам, поскольку первые выборы завершились избранием преимущественно демократического состава депутатского корпуса.*

***Ключевые слова:** местное сословное самоуправление, украинские губернии, Государственная дума, выборы.*

## **Konyk O. O. Preparation of the first state дума to the Russian empire in Ukraine and local government (1905-1906)**

***Annotation.** The participation of the peasantry and the gentry self-government institutions in the organization of the first Duma (parliamentary) elections in the Russian Empire at the end of 1905 – the beginning of 1906 is considered. The ways how Russian bureaucracy solved the new tasks of state reformation on the base of the old administrative structures in particular the peasantry local government are highlighted. The conclusion is made about non-compliance of government desire to create a controlled representative body and real results since the first elections resulted in the election of the democratic deputy structure mainly.*

***Keywords:** local self-government, Ukrainian provinces, the State Duma, elections.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Початок ХХ століття приніс значні зміни в життя народів колишньої Російської імперії. Тоді під тиском обставин самодержавний уряд змушений був піти на поступки конституційного характеру. Тим самим на певний час відкривалися нові, принаймні для російської дійсності, напрямки боротьби народу за соціальне та національне визволення. Одним із них була думська (парламентська) діяльність. Українське населення, переважно селянське в той час, у своїй масі поклало на Думу значні сподівання й узяло активну участь у виборах та в роботі Думи.

Сьогодні, у реальних умовах української державності, закономірно зростає інтерес до народу як носія влади і до форм його участі в державотворенні, до історичного досвіду, акумульованого ним у цій сфері. Участь українського населення й органів місцевого самоврядування в думському процесі наразі є проблемою, її розгляд дозволяє дослідити життя українського соціуму в його бездержавний період.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Стан наукової розробки проблеми не можна вважати задовільним. Істориками здійснено значну роботу з вивчення думської історії в цілому та участі українців у думському процесі зокрема [1; 2] з певними історіографічними узагальненнями [3] та ін. Дотична до теми проблематика розглядалася в загальному розумінні в наших роботах [4; 5] та ін. Однак досі залишається багато питань, недостатньо вивчених, як-от винесене в заголовок цього повідомлення.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** У статті йдеться про одне з таких малодосліджених питань, пов'язаних із виборами українських депутатів до першої Державної думи, а саме про роль місцевого самоврядування в цьому процесі, зокрема селянського. Українські селяни зі своєю управлінською структурою, сільською і волосною, у цьому разі виявилися не стільки об'єктом впливу (коронної адміністрації й представників дворянського станового самоврядування, які організовували

вибори на місцях), скільки суб'єктом дії. Вони й стали значною силою на перших виборах, а в окремих випадках – вирішальною.

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є висвітлення участі станових органів самоуправління початку ХХ ст. – селянських (у селах і волостях) і дворянських (у повітах) – в організації перших думських (парламентських) виборів у Російській імперії наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. Розкриття теми вимагає комплексного підходу, отже доречним буде також розглянути питання вирішення російською бюрократією нових завдань державного будівництва з опорою на наявні старі управлінські структури, зокрема станові селянські. Для цього потрібно бодай коротко розглянути сутність політичних маневрів царського уряду з думським законодавством, його заходів з організації думських виборів в українських губерніях з метою забезпеченню бажаного складу депутатів.

**Виклад основного матеріалу.** В умовах неперервних заворушень в імперії, аж до збройних чи інших небезпечних для самодержавного режиму виступів, головним завданням уряду Росії в 1905-1906 рр. було за всяку ціну примирити країну. Репресивні заходи, оголошення воєнного стану в окремих місцевостях, воєнні суди і страти поєднувалися для цього зі спробами проведення деяких реформ. Проте після поразки грудневого (1905 р.) повстання й обнародування маніфесту 20 лютого 1906 р. стало зрозумілим, що обіцяної маніфестом 17 жовтня 1905 р. конституційної влади власне не буде, цар залишиться самодержцем. Державна рада має верховенство над Державною думою, що до того ж у будь-який момент може бути розпущена царським указом. Проте підготовка до скликання Думи – новоутвореного на підставі законів 6 серпня та 11 грудня 1905 р. представницького органу, що мав слугувати, окрім іншого, одним із засобів заспокоєння країни ненасильницькими методами, відбувалася своєю чергою.

Основний акцент у розробленні виборчого законодавства робився на селянство. Уряд розраховував, що сіре селянство, темне і, як йому здавалося,

усе ще сповнене сліпою вірою у вищий уряд, подавить своєю важкою масою опозицію – і радикальну зокрема, а тому наставляв місцеві органи влади в тому дусі, що досить захистити селянство від впливу окремих революційних агітаторів і здійснити належний «батьківський» тиск, щоб вибори пройшли так, як потрібно урядові [6, арк. 27].

Тому вже в серпні 1905 р. у повіти й волості України було надіслано циркуляри, що роз'яснювали місцевій адміністрації та представникам дворянського самоврядування (насамперед земським начальникам і мировим посередникам), аби ті мали на увазі, що селянство тепер не якесь безсловесне бидло, як уважалось, особливо на Правобережжі, а той же електорат, ті ж виборці, від яких багато чого залежить [6, арк. 27-27 зв.]. А що аграрне законодавство в Росії було вкрай заплутаним, то і мировим посередникам в Україні, і волосним службовцям було багато чого незрозумілого в Законі від 6 серпня – кого із селян включати до списків землевласників, як бути з такими категоріями селянства, як козаки, чиншовики тощо. Багато питань виникало щодо норм представництва взагалі [6, арк. 62]. Були й інші недоречності в цьому Законі, але життя його досить швидко скасувало.

11 грудня 1905 року вийшов новий виборчий Закон, головна відмінність якого від Закону 6 серпня полягала власне лише у включенні до складу виборщиків робітників як окремої категорії, але без зміни загальної кількості депутатів. Було також дещо розширено представництво на повітових з'їздах виборщиків із земського селянства та священників. Тобто Закон мало чого змінив у виборчій системі, яка була встановлена для законодорадчої Думи. Так само й вибори за новим положенням, виданим разом із Законом 11 грудня, залишалися нерівними, непрямими, незагальними і, до того ж, ще й неодночасними для різних регіонів імперії [7, с. 71].

Що ж до селянства, то Закон 11 грудня зберігав за селянською курією чотириступеневу систему виборів, установлену для булігінської думи і

окремого селянського депутата від губернії. Зміна полягала в тому, що за цим Законом селянам дозволялося перед початком виборів провести нове призначення виборних на сільських сходах (але це не було обов'язковою нормою). Крім цього, для посилення в Думі позицій заможного селянства нове положення про вибори давало селянам, що мали куплену землю, подвійний голос – у селянській курії, тобто на з'їзді виборщиків від волостей, і на з'їзді землевласників, якщо дозволяв ценз (для селян – не менше, ніж одна десята повного цензу, що також був різним для різних місцевостей). Розподіл і кількість виборщиків в чинних куріях за Законом залишалися незмінними [7, с. 71].

На основі цього виборчого законодавства і розгорталася підготовча робота на місцях. Виконуючи вказівки з Петербурга, чільники українських губерній дублювали всі циркуляри Міністерства внутрішніх справ, не забуваючи при цьому і про власні адміністративні інтереси. Так, для полегшення виборчої роботи київський генерал-губернатор Сухомлинов звернувся до уряду з проханням завести в «краї» виборне земство за Законом 1864 р. [8]. Волинський губернатор збільшив штати й оклади поліції [9]. Катеринославський і полтавський губернатори особисто виступали перед селянами, закликали за всяких обставин скорятися Божій волі і принагідно нагадували про Сибір для непокірних [8]. Попередник Сухомлинова Клейгельс турбувався про виборщиків-селян, які прибудуть до Києва на губернські збори в незнайомі умови. Тому, мовляв, їх треба зустріти, познайомити, влаштувати побут (для поселення пропонувався Михайлівський монастир, що означало фактичну ізоляцію новоприбулих) і підготувати для них «популярні, доступні настанови» [6, арк. 90-90 зв.]. Пізніше цими рекомендаціями, в основі яких була передусім турбота про «доступні настанови» скористаються на Волині й Поділлі, буде така спроба і в Петербурзі (сумнозвісний «єрогінський гуртожиток»).

У повітах предводителі дворянства й мирові посередники згідно із Законом мали роз'яснювати селянам положення про вибори. З'являлася нова можливість показати своє службове сумління. Причому між окремими чиновниками й представниками дворянського самоврядування простежувалася певна конкуренція в цій справі. Так, Канівський дворянський предводитель Суковнін уважав, що мирові посередники є людьми далекими від села і не впораються з такою роботою [10, арк. 1-1 зв.]. Гайсинський його колега, Завойко, не діждавшись указівок, запропонував переобрати волосні сходи спеціально для думських виборів, під власним керівництвом. Це, на його думку, мало б сподобатися селянам і заспокоїти село [6, арк. 13-13]. У реалізації ініціативи йому відмовили вищі власті, а невдячні селяни пізніше забалотували цього благодійника на повітових виборах.

Своєю чергою і мирові посередники вели роз'яснювальну роботу по-різному: хтось формально, як-от от посередник Сквирського повіту (Київська губернія), який зібрав селян у волосному правлінні і зачитав їм, не підводячись із крісла, царський маніфест російською мовою, якого, за свідченням авторів допису в газету, ніхто толком не зрозумів [11], а хтось і міг виявити ініціативу. Так, у програмі Балтського посередника (Подільська губ.), окрім іншого, був цікавий пункт про зменшення витрат мирських коштів на державні потреби. Це було досить актуальне для волостей питання, адже за рахунок селян вирішувалося чимало проблем суто державного підпорядкування, як поліційно-паспортна, судочинство, справи, що стосувалися військової повинності, запасних магазинів тощо. Після ж 6 серпня 1905 р. на волості лягав ще один обов'язок – вибори до Думи. Тобто вся чорнова робота з підготовки виборів на місцях знову лягала на місцеве селянське самоврядування.

Як це здавна було заведено, селяни та їхні органи «самоуправління» мали виконувати всі вимоги «вищих», від найдрібнішого чиновника починаючи, – за непослух начальство погрожувало судовим пересліду-

ванням. Каралася, утім, і надмірна ініціатива. Коли у вересні 1905 р. декілька волостей Звенигородського повіту Київської губернії (Шполянська, Єрківська, Катеринівська, Стецьківська та ін.) з дозволу повітових властей провели вибори уповноважених, то губернатор ці вибори скасував. Він призначив дату проведення волосних сходів на 10 листопада. Потім же цю дату змінили у зв'язку з відомими подіями жовтневого страйку та підготовкою нового виборчого Закону та припинили всяку підготовчу роботу взагалі [12, арк. 1-1 зв.]. Селяни, таким чином, марно згаяли час і гроші, а волосні старшини ще й одержали нізащо догани.

Проте в січні 1906 р. відновлюється підготовка до виборів у волостях, тепер уже за Законом 11 грудня. На волосні правління покладалася нова робота зі складання додаткових списків. Старі списки формувалися на основі окладних книг, тепер же, із розширенням кола виборщиків, на волосних і сільських старшин розповсюджувалися папери, що починалися грізним «...строжайше предписывается тебе...» і закінчувалися погрозами в разі чого віддати під суд за «нежелание содействовать успеху выборов» – саме таким чином зверталася повітове начальство до сільського старости містечка Корсуня, щоб він у п'ятиденний термін склав алфавітний список селян, які мали землю, крім надільної [13, арк. 30]. І чим далі, тим детальніших даних вимагалася (чи не був під судом, чи земля куплена за власні гроші, чи за посередництвом селянського банку і т. ін.) [13, арк. 31-31 зв.]. Канівсько-Васильківські мирові посередники 1 лютого 1906 р. вимагали доставити до Канева не пізніше 10 лютого списки всіх старшин, писарів, касирів, розпорядників банку, суддів та інших представників волосної адміністрації, щоб включити їх до виборчих списків [13, арк. 31-31 зв.], і все це терміново, «кінним нарочним».

Волосні старости мали обслуговувати також повітові з'їзди землевласників, розвозити їм виборчі повістки, навіть закривати «торговлю питьями» у день виборів у волостях [13, арк. 20-21 зв.]. Про результати

виборів треба було повідомляти вже не нарочним, а телеграфом – зрозуміло, за мирські кошти; крім цього, волосні правління забезпечували ще й «ідеологічний» бік виборів, як-от розповсюдження серед виборців добродійних брошур на зразок «Открытого письма к избирателям в Государственную думу», що йшло по лінії Попечительства про народну тверезість [13, арк. 21-21 зв.].

Загалом же попри всю, здавалося б, бурхливу діяльність, підготовка до виборів затягувалася через відсутність списків виборців, адже всі дати виборних заходів були жорстко ув'язані з датою складання й оприлюднення списків, унесення до них змін і т. ін. Тобто, якщо через якісь причини порушувався хоча б один термін, то руйнувалася вся конструкція. Чиновники пояснювали це страйками на пошті та залізницях, довгими відстанями та бездоріжжям. У всякому разі терміни виборів за Законом 6 серпня були безнадійно затягнуті, і Дума ніяк не могла зібратись у січні 1906 р, як те передбачалось цим Законом. Уряд називав масу причин переносу терміну скликання Думи, аж до Великодніх свят включно [14]. «Громадська думка» скептично писала з цього приводу, що підготовка до виборів і так відбувалася надто мляво, а ще більш мляво відбуватиметься після урядових роз'яснень, з яких «... добре видно бажання відтягти якнайдалі Думу» [14].

Так це чи ні, але коли ситуація прояснилася, а нові списки за Законом 11 грудня 1905 р. головним чином було підготовлено, то указом 13 лютого 1906 р. було призначено дату відкриття Думи – 27 квітня, а указом 20 лютого – дату завершення виборів у губерніях. Відтак в Україні вибори мали відбутись з 26 березня до 20 квітня 1906 р. [6, арк. 194, 219], і ці терміни було витримано. При тому уряд потурбувався і про відповідне правове забезпечення: указом від 8 березня 1906 р. за спроби гальмувати вибори передбачалося від двох-чотирьох місяців в'язниці (за фальсифікацію списків тощо, для чиновників) до чотирьох-шести років арештантських рот (за збройне втручання в цю справу – для революціонерів) [6, арк. 254].



**Висновки з даного дослідження** Думський процес в Україні на початку 1906 р. розвивався переважно за урядовим сценарієм. Робітничі сили були розпорошені, селянство головним чином вирушило шукати долі в Думі. Уряд докладав багато зусиль, аби організувати вибори в Україні таким чином, щоб забезпечити потрібний йому покірний склад губернських депутацій, а відтак і Думи в цілому. Значна роль у цій справі відводилася становим самоврядним структурам. У цілому вони з цією справою впоралися, проте обраний депутатський корпус у першій Думі виявився зовсім не кишеньковим і далеко не керованим владою, особливо коли йшлося про селян з їх баченням вирішення аграрного питання.

**Перспективи подальших розвідок.** Проблема участі станових структур місцевого самоуправління в думському процесі початку ХХ ст. залишається перспективною для дальших досліджень, особливо на його регіональному й персональному рівнях. Напрацювання в цьому напрямку можуть стати основою для подальших узагальнень і виходу на інші аспекти досліджень проблеми «людина і влада».

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соловьев К. А. История деятельности первых Государственных дум дореволюционной России: сравнительный анализ традиций правотворчества [Текст] / К. А. Соловьев, В. В. Шелохаев. – М.: Издание Государственной Думы, 2013 г. – 240 с.
2. Реєнт О. П. Українці в Державній думі Російської імперії [Текст] / О. П. Реєнт // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Ін-т історії України, 2009. – Вип. ХVІ. – С. 318-335.
3. Милько В. І. Участь депутатів від українських губерній та міст у роботі I-IV Державних дум Російської імперії (1906-1917 рр.) [Текст] : історіографічний аналіз / В. І. Милько // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 153-170.
4. Коник А. А. Украинские крестьяне на выборах в I Государственную думу [Текст] / А. А. Коник // Отечественная история. – 2006. – № 3. – С. 103-114.
5. Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906-1917 рр.) : монографія [Текст]/ О. О. Коник ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454, [2] с. : табл.
6. Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДАК України) ,ф. 442, оп. 658, спр. 95, ч.І.
7. Сидельников С. М. Образование и деятельность первой Государственной думы [Текст] / С. М. Сидельников. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1962. – 382 с.
8. Громадська думка. – 1906. – 4 січня.
9. Громадська думка. – 1906. – 10 січня.

10. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 704, спр. 249.
11. Громадська думка. – 1906. – 8 січня.
12. Державний архів Черкаської області (Держархів Черкаської обл.), ф.751, оп.1, спр.3.
13. Держархів Черкаської обл., ф. 18, оп. 1, спр. 377.
14. Громадська думка. – 1906. – 5 січня.

**Statement of the problem.** The beginning of the twentieth century brought significant changes in the life of the peoples of the former Russian empire. Under the pressure of circumstances autocratic government was forced to make concessions of the constitutional nature thus opening up new areas of reality for the Russian people's struggle for social and national liberation. One of them was the Duma (parliament) activity. Ukrainian population at the time was mainly peasant. It is in the mass pinned great hopes on the Duma and took an active part in the elections and in the Duma`s work.

**Urgency.** Under real conditions of Ukrainian statehood the interest in people as a bearer of power and forms of its participation in the state building grows. It is important to study the historical experience accumulated by people in this area. The participation of the Ukrainian population and local authorities in the Duma process during the early twentieth century is a problem which enables to shed light on many aspects of Ukrainian society in its stateless period.

**The purpose of the article.** The aim of the article is to highlight the participation of the class self-government bodies in the early twentieth century: peasant (villages and townships) and nobility (in povits) – in the organization of the first Duma (parliamentary) elections in the Russian Empire in the late 1905 – early 1906.

**Our task was to study** task the topic that requires a comprehensive approach. It seems to be appropriate to consider how the Russian bureaucracy solved new challenges of state building, while relying on old existing management structures e.g. the peasant class ones. To do this, it`s necessary to examine the merits of the political maneuvers of the tsarist government as to Duma legislation,

its arrangements for the Duma elections in the Ukrainian provinces, the purpose of which was to provide the desired composition of the deputies.

**Summary.** Participation of peasantry and gentry local self-government bodies in the organization of the first Duma (parliamentary) elections in the Russian Empire in the late 1905 – early 1906. Preparatory work was carried out on the basis of the electoral law on August 6, 1905, which contained many contradictions. Therefore, the main work started after the promulgation of the law on Dec. 11, 1906. In povits marshals of the nobility and conciliators, by law, had to explain the provisions on elections to farmers and in the article there are examples of active service of the members of this branch of noble self-government. The article highlights the ways of solutions by the Russian bureaucracy solutions new problems of reforming the state by relying on the old administrative structures, including local self-government in the country. At the expense of peasantry many problems of a purely state submission were solved such as passport, police, judiciary, cases concerning military service, replacement stores and other ones. After August 6, 1905 volosts performed one more duty – elections to the Duma. That is all the rough work to prepare the ground for elections in the places again fell on the local peasant self-government.

**Conclusion and outcomes.** The Duma process in Ukraine at the beginning of 1906 developed mainly according to the government scenario. Working forces were scattered, mostly peasants decided to look fate in the Duma. The government had made many efforts to organize elections in Ukraine so as to provide the necessary and submissive to it composition of provincial deputations and thus Duma as a whole. Significant role in this play was assigned to class self-governing structures. In general, they handled the matter. However, the deputies elected in the first Duma were not controlled by the authorities. Particularly intractable were the peasants who had other than government views on ways of solving the agrarian question.

The problem of participation of local government structures in the Duma process in the early twentieth century is promising for further research, particularly in its regional and personal levels. Investigations in this direction could be the basis for further generalizations and access to research other aspects of the problem of "man and power."